

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Anadolu'da Sahâbîler

Bilal GÜLER*

Özet

Bu makalede, Evliyâ Çelebi'nin meşhur Seyahatnâme'sine göre Anadolu'daki sahâbîler ele alınacaktır. Evliyâ Çelebi XVII. yüzyılda yaşamış ve dünyaca tanınmış önemli bir gezgindir. Kendi dönemindeki Osmanlı topraklarının büyük bir bölümüne seyahatler gerçekleştirmiş, gördüklerini on ciltlik eserinde bir araya getirmiştir. Bu Seyahatnâme'de, gezdiği beldelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasî yapıları yanında; dönemin dinî yaşantısını, örf, adet, gelenek ve göreneklerini de kaleme almıştır. Bu arada gezdiği beldelerdeki önemli türbeleri ziyâret etmiştir. Bu türbelerden bazıları halkın sahâbe türbesi olarak ziyâret ettikleri yerlerdir. Evliyâ Çelebi hem bu türbeler hem de burada yattığına inanılan sahâbîler hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, Sahâbe, Türbe, Ziyâret.

Abstract

In this article it will be placed on the expressions of Companions in Anatolia Evliyâ Çelebi's famous book of travels. Evliyâ Çelebi, who lived in the 17th century and has been recognized by major world traveler. He had visited a large part of the territory of the Ottoman Empire in his time and brought together the things he saw on these trips in a ten volume work called Seyahatnâme. In this book, in addition to economic, social, cultural and political structures of places where he visited, he wrote religious life, customs, and traditions in that time period too. Meanwhile he visited important shrines in the towns during his visits. Some of these shrines are places that people visit as tomb of Companions. Evliyâ Çelebi gave

---

* Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

important information about both these tombs and Companions who believed to be there.

Keywords: Evliyâ Çelebi, Book of travels (Seyahatnâme), Companions, Tomb, Visit.

Giriş

Evliyâ Çelebi'nin hayatı hakkındaki bilgiler, seyahat hatıralarını topladığı on ciltlik *Seyahatnâme*'ye dayanmaktadır. Kırk yıldan fazla bir sürede neredeyse tüm Osmanlı Devleti topraklarını ve diğer ülkeleri dolaşarak meydana getirdiği eserdeki bilgilere göre 10 Muharrem 1020'de (25 Mart 1611) İstanbul'da Unkapanı'nda doğmuştur.¹ Kendisi eserinde seyahatlerinin sebebini, 1040 (1630-1631) Muharrem'inin aşure gecesi gördüğü bir rüyaya bağlamaktadır. Buna göre İstanbul'da Yemiş İskelesi² civarında Ahî Çelebi Camii'nde³ Hz. Peygamber'i (sav) kalabalık bir cemaatle birlikte görür, heyecana kapılıp Resûl-i Ekrem'in (sav) elini öperken, "Şefaati yâ Resûlallah" diyecek yerde "Seyahat yâ Resûlallah" der. Hz. Peygamber (sav) tebessüm ederek şefaati, seyahati ve ziyâreti ona müjdelir. Cemaatte bulunan ashâbın duasını alır. Sahâbeden Sa'd b. Ebî Vakkâs da ona gördüklerini yazması temennisinde bulunur.⁴

Evliyâ Çelebi 1040/1630-1631 yılında İstanbul'dan seyahatlerine başladı. Ardından Bursa ve Trabzon'u gezdi. On yıl boyunca başta Erzurum olmak üzere Gümüşhane, Sivas, Tebriz, Bakü ve Tiflis gibi dönemin önemli şehirlerini dolaştı. Osmanlı ordularıyla birlikte pekçok sefere katıldı ve bu seferler sırasında gördüklerini kaleme aldı.⁵

¹ Mücteba İlgürel, "Evliyâ Çelebi", *DİA*, İstanbul, 1995, 1. Baskı, XI, 529.

² Haliç'in deniz taşımacılığındaki ilk noktası olan bu iskele, Eminönü'nde Galata Köprüsü'nün hemen solundadır. Haliç'e ilk vapur işlemeye başladığı yıllarda eski Galata Köprüsü'nün üzerindeki dubalardan birinde hizmet verirken, köprünün artık iyice eskimesi nedeniyle 1981'de Eminönü'ne nakledildi. Yeni Galata Köprüsü'nün şantiye alanı içinde kaldığından, Ağustos 1986'da biraz daha sola, eski Yemiş İskelesi yakınına nakledildi ve prefabrik olarak yeniden inşa edildi. Önüne de bir duba bağlandı. İstanbul'a dışarıdan gelen sebze ve meyveler, Haliç'te aynı adla anılan iskeleye yanaşan gemilerden indirilirdi. İskelenin bu amaçla kullanılması; "Yemiş" adını almasına yol açmıştır. Eski dilde meyveye, "yemiş" adı verilirdi. İskelenin bugünkü halini gösteren bir fotoğraf, çalışmanın sonunda sunulmuştur.

³ Eminönü'nde, sahil şeridinde, Eminönü otobüs durakları ile İstanbul Ticaret Üniversitesi arasında, Rüstem Paşa Camii karşısında yer almaktadır. Caminin bugünkü halini gösteren bir fotoğraf, çalışmanın sonunda sunulmuştur.

⁴ İlgürel, "Evliyâ Çelebi", *DİA*, XI, 530.

⁵ İlgürel, "Evliyâ Çelebi", *DİA*, XI, 531.

Bu çalışmamızda Evliyâ Çelebi'nin meşhur *Seyahatnâme*'sinde yer alan Anadolu'daki sahâbîlerle ilgili bilgiler incelenmiştir. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*'de, gezdiği beldelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel hayatı, örf, adet ve gelenekleri kadar dinî yaşantısına da yer vermiştir. Camilerden, tekke, zâviye ve türbelerden, bu türbelere yapılan ziyâretlerden bahsetmiştir. Özellikle halkın sahâbe türbesi olarak ziyâret ettiği mekânlar hakkında kayda değer bilgiler/rivâyetler/efsaneler paylaşmıştır. Kaydettiği bu bilgilerin, yaklaşık 400 yıl önce hangi belde de hangi sahâbîlerin türbelerinin varlığını bilmemize katkı sağladığı unutulmamalıdır. Şimdi bu bilgileri, ilgili beldelerin sahâbe dönemindeki durumları hakkında bilgiler vererek, ayrı başlıklar halinde sunuyoruz.

A. Diyarbakır

'İyâz b. Ganm el-Fihri, 18/639-640 tarihinde, İslâm ordusunun başında Âmid'e geldiğinde, şehir Bizans'a tabi olan Meryem adında bir vali tarafından idare ediliyordu.¹ Şehir kuşatma altındayken vali kiliseye giderek devletin ileri gelenlerini toplamış ve onlara şu konuşmayı yapmıştır: "Araplar yurdunuza geldiler. Şehrin önünde karargah kurdular. Bunlar şehrimizi almaya tamah ettiler. Siz iyi biliyorsunuz ki bu şehir Diyâr-ı Bekr bölgesinin kilididir. Onu ele geçiren, bütün bölgeyi almış olur ve İsa Mesih'in hakimiyeti son bulur. Onun dini bu ülkede desteksiz kalır..."² Buna karşılık İslâm ordusu komutanı 'İyâz b. Ganm Âmid'deki yönetimin kendileriyle savaşma kararını öğrenince askerlerine şu konuşmayı yapmıştır: "Biliniz ki bu şehir çok iyi bir korumaya sahiptir. Burası Diyâr-ı Bekr'in gözüdür. Allah buranın fethini bize nasip ettiğinde Müslümanlar bütün bölgeye hâkim olacaklardır..."³

Evliyâ Çelebi'nin seyahatleri sırasında uğradığı yerlerden biri Diyarbakır'dır. Evliyâ Çelebi, günümüzde "27 Şehid Sahâbe" olarak bilinen ziyâretgâhtan bahseder ve buraya yaptığı ziyâreti şöyle anlatır: "İç Kale'de,

¹ el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/822), *Fütûhu's-Şâm*, Dâru'l-Ceyl, t.y., II, 154.

² el-Vâkidî, *Fütûhu's-Şâm*, II, 155.

³ el-Vâkidî, *Fütûhu's-Şâm*, II, 155; Abdurrahman Acar, "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, I, 198-199; Âmid önlerine gelen İslâm ordusu komutanları arasında vazife taksimi yapıldı. Şehrin kapıları komutanlar arasında şu şekilde paylaştırıldı: Komutan 'İyâz b. Ganm, Bâbu't-Tell (Mardin Kapı); Saîd b. Zeyd, Bâbu'r-Rûm (Urfa Kapı); Muaz b. Cebel, Bâbu'l-Cebel (Dağ Kapı); Hâlid b. Velîd, Bâbu'l-Mâ (Yeni Kapı).³ Müslüman ordusunun Âmid kuşatması beş ay kadar sürmüş, bu süre içerisinde yürütülen diplomatik faaliyetler sonuçsuz kalmıştır. Bkz. Abdurrahman Acar, "Diyarbakır'ın Sahâbeyle/İslâm'la tanışması", *I. Uluslar arası Nebîler, Sahâbîler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu*, 25-27 Mayıs 2009, İstanbul, 2010, s. 66.

Paşa Sarayı yanında, Hz. Hâlid Camisinde zevk sahiplerinin pîrî, şevk erbabının şeyhi Gazi Şehid b. Hâlid b. Velîd. Hz. Hâlid, pençesi ile Diyarbakir’i Kayserlerin elinden almak için çabalayıp sonunda almış ve oranın hâkimi iken oğlu vefat etmiş ve İç Kale’deki camiye defnolunmuştur. Halen herkes tarafından ziyâret olunur. Ben saadetlü türbesine yüz sürüp şu beyt’i yazdım: Ecel suhânı hak eyler hadîdi, dahî Hâlid Velîd b. Velîdî”¹

27 Şehid Sahâbe Türbesi, Diyarbakır şehir merkezinde, sur dibinde bulunan İç Kale Camii bitişiğindedir. Türbe 1631 yılında Diyarbakır valisi Silahtar Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Türbede, başta Hz. Halid b. Velîd’in oğlu Hz. Süleyman olmak üzere Diyarbakır’ın fethi sırasında şehid düştüğüne inanılan 27 sahâbenin kabirleri vardır.² Bugünkü şeklini Osmanlı dönemindeki ekleme ve onarımlarla alan Merkez Sur İlçesi’nde, İçkale’de bulunan Hz. Süleyman Camii haziresinde 20’den fazla şehid sahâbî medfûndur. Âmid’in fethine katılıp şehid düşen sahâbîlerin, fetih sonrası Hz. Süleyman Camii ve türbelerin bulunduğu alana defnedildikleri, bu alana fetih sonrası Diyarbakır’ın ilk camisinin inşa edildiği aktarılmaktadır.

Hz. Süleyman Camii ve sahâbe türbeleri-Diyarbakır

¹ Evliyâ Çelebi, *Tam Metin Seyahatnâme*, Üçdal Neşriyat, Sad. Tefik Temelkuran-Necati Aktaş, t. y, III, 457. (Çalışmamızda istifade ettiğimiz bu kitap, bundan sonraki dipnotlarda sadece *Seyahatnâme* olarak geçecektir.)

² Altan, s. 115.

B. Kilis

Kilis, Türkiye-Sûriye sınırına çok yakın bir noktada, şehirle aynı adı taşıyan bir ovanın kuzeybatı köşesinde Kefiz Dağı eteğinde, deniz seviyesinden 650 m. yükseklikte yer alır. Bölge, Hz. Ömer zamanında (13-23/634-644) Ebû Ubeyde b. Cerrah (v. 18/639640) tarafından İslâm topraklarına katıldı (15/636-637). Kilis, Avâsım¹ denilen, Bizans'a karşı teşkil edilen sınır hattı içinde yer aldı. Araplar şehrin adını "Killiz" olarak telaffuz ediyorlardı.²

a. Şeyh Muhammed Bedevî

Evliyâ Çelebi, şehrin kiblesinde (güneyinde) aydınlık bir türbe içinde, Şeyh Muhammed Simatî isminde bir zâttan bahsetmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) sofrasını (simatını) döşediği için kendisine bu ismin verildiğini söylemektedir. Yine bu zâtın Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından olduğunu ve Hz. Ebû Bekir döneminde şehid olduğunu ilave ederek şöyle demektedir: "Şeyh Muhammed Simatî, şehrin kiblesi tarafında aydınlık ve nurlu bir kubbe içindedir. Hz. Resul'ün Çeşnigirbaşısı idi. Simat (sofra) döşediği için Şeyh Muhammed Simatî derler. Her vakit tekkesinde fakire nanpareleri mevcuttur. Açlığı gidermek isteyen fakirler oraya gelip karınlarını doyurup rızıklanırlar. Elhâsıl ulu sultan ahir zaman Peygamberi'nin (sav) sahâbesidir. Bu sultanın yakınında Şeyh İzzeddîn ve Şeyh Yusuf ikisi bir küçük kubbe altında gömülüdürler. Hz. Ebubekir'in halifeliliği zamanında şehit olmuşlardır."³

Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu türbe günümüzde de sahâbe türbesi olarak ziyâret edilmekte olan bir türbedir. Ancak türbede yattığına inanılan zâtın kimliği meçhuldür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kilis'in İslâm orduları tarafından fethi Hz. Ebû Bekir zamanında değil, Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin bahsettiği şekliyle sahâbeden birilerinin bu tarihten önce -Hz. Ömer'in zamanından önce- bu topraklara gelmiş olduğunu teyid edemiyoruz.

b. Şurahbil b. Hasene

Evliyâ Çelebi, sahâbeden Şurahbil b. Hasene'nin türbesinin Kilis şehrinde olduğunu ve bu burasını ziyâret ettiğini şu sözlerle anlatmaktadır:

¹ Sözlükte "korumak, sığınmak" anlamındaki "asm" kökünden türemiştir. "Koruyanlar, müstahkem mevkiler" anlamındadır. Literatürde, İslâm Devletleriyle Bizans İmparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 111-112.

² Metin Tuncel, "Kilis", *DİA*, İstanbul, 2002, 1. Baskı, XXVI, 5.

³ *Seyahatnâme*, IX, 52.

“Şehrin kuzeyinde, bir kurşun menzili uzakta, kayalı bayır üzerinde bir büyük tekke vardır. Bütün şehir buradan görülür. Bir irfan kaynağıdır. Orada bir nurani kubbe içinde Hz. Şurahbil gömülüdür. Hz. Peygamberin (sav) akrabasındandır. Allah tarafından nâzil olan âyet-i kerimeyi ve rahmânî vahyi, Muâviye hazretleriyle yazarlardı. Vahiy kâtibiydi. Nice kere üzerlerine nur indiği vardır. Çok yüksek emsalsiz bir tekkedir.”¹

Evlîyâ Çelebi'nin bu tekke ile ilgili olarak kitabına aldığı anlatımların, tekkenin günümüzdeki hali dikkate alındığında, doğru bilgiler içerdiği görülecektir. Ancak tekkede bulunan türbenin sahâbeden Şurahbil b. Hasene'ye ait olması mümkün değildir. Şurahbil b. Hasene'nin bölgenin fethinde görev alan ordulara komutanlık ettiği bilindiğinden dolayı, Kilis ve civar beldelere gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarımızda Şurahbil b. Hasene'nin Kilis ve civarına gelmiş olduğuna dair bir bilgi yoktur. Öte yandan onun Kilis'te vefat etmediği ve dolayısıyla türbesinin Kilis'te olmadığı kesin olarak bilinmektedir. Şurahbil b. Hasene'nin tam adı, Ebû Abdullah Şurahbil b. Abdullah Muta' b. Katan el-Kindî'dir.² Hasene, annesinin adıdır. Annesinin adıyla tanınmıştır.³ Künyesi Ebû Abdullah'tır.⁴ İslâm'ın ilk zamanlarında Müslüman oldu. İkinci Habeşistan hicretinde yer aldı.⁵ Hz. Ebû Bekir onu Şâm'a gönderdi. Şâm fetihlerinde görev alan ordunun dörtte birine komuta etti. Hz. Ömer Zamanında da bu görevini sürdürdü. Hicretin 18. yılında Şurahbil b. Hasene, Ebû Ubeyde b. el-cerrâh ve Mâlik el-Eş'arî Amvas taunundan dolayı⁶ hastalanarak vefât ettiler.⁷ Vefât ettiğinde altmış yedi yaşındaydı.⁸

¹ *Seyahatnâme*, IX, 52.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 94; ez-Zehebî, *Tecridu Esmâi's-Sahâbe*, I, 274;

³ İbn Abdilber, Ebû 'Umer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412/1992, II, 255.

⁴ İbn 'Abdiberr, *el-İstiâb*, II, 255; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 419.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 95.

⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâşim Muhammed (354/965), *Târîhu's-Sahâbe*, nşr. Bevrân Dennâvî, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998, s. 132.

⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 420; İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-IX, Beyrut, 1986, VIII, 401; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-menâr, 1. Basım, Kâhire 1421/2001, VII, 100.

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 95; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-'Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-VII, 8. cilt fihrist, Darü'l-Fikr, Beyrut 1421/2001, III, 265-266; İbn 'Abdiberr, *el-İstiâb*, II, 255.

c. Şeyh Muhammed Arabî (Muhammed Rıttalî)

Evliyâ Çelebi, Şeyh Muhammed Arabî adında bir zâtın türbesinden bahsetmekte ve bu zâtın da sahâbeden olduğunu söylemektedir: “Şehrin batısında bir büyük tekke daha vardır. Buradaki Şeyh Muhammed-i Arabî ve Rıttalî diye meşhurdur. Sahâbe-i kirâmdandır.”¹ Muhammed isimli sahâbîlerin var olduğunu bilmekle birlikte, bu türbede yattığına inanılan zâtın sahâbî olup olmadığı konusunda kesin bir hükme varmak zordur.

d. Meşhedlik

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde meşhedlikle ilgili olarak şunlar anlatılmaktadır: “Evvela Şehid Mahallesi (odun pazarı) kabristanında üç bin sahâbe-i kirâm ismiyle mezar-ı şeriflerinin taşlarında yazılıdır. Hâlid b. Velîd’le birlikte bu şehri muhasara eden sahâbelerdir. Şehid olmuşlardır.”²

Ancak Evliyâ Çelebi’nin *Seyahatnâme*’sinde naklettiği şekliyle meşhedlikteki mezarlar ve isimleri günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca “ismiyle mezar-ı şeriflerinin taşlarında yazılıdır.” ifadesi de açık bir ifade değildir. Bu isimlerin her mezar taşında ayrı ayrı yazılı olup olmadığı bilinmemektedir. Eğer böyle ise bahsedilen yerde 3 bin sahâbe kabri var demektir. Bu kadar çok sahâbe kabrinin aynı yerde -üstelik Kilis gibi Hicaz Bölgesi’ne uzak bir muhitte- bulunması imkân dâhilinde olmadığı gibi; böyle önemli bir bilginin başka bir kaynakta yer almamış olması da izah edilebilecek bir durum değildir. O zaman geriye iki ihtimal kalmaktadır; ya ortada 3 bin sahâbenin isimlerinin yazılı olduğu bir levha vardır -ki bu levhanın kim tarafından ve hangi bilgiye dayanılarak yazılmış olduğu meçhuldür- ya da Evliyâ Çelebi’nin bu anlatımları sadece o gün için de konuşulan birtakım efsanelerden ibarettir.

---

¹ *Seyahatnâme*, IX, 52.

² *Seyahatnâme*, IX, 52.

Şeyh Muhammed Bedevî Türbesi'ne ait resimler-Kilis

Şurahbil b. Hasene makamına ait resimler-Kilis

C. Şanlıurfa

Şanlıurfa, Anadolu toprakları içinde, sahâbenin de yer aldığı ordular tarafından ilk fethedilen yerlerin başında gelir. Bölgenin fethi 18/639 yılında gerçekleştirildi.¹ Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Ömer'in emriyle 'İyâz b. Ganm'i el-Cezîre'ye gönderdi.² Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra 'İyâz b.

¹ İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, I, 255.

² Halîfe b. Hayyât (160-240/776-854), *et-Târîh*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993, s. 139.

Ganm buraya vali olarak tayin edildi.¹ ‘İyâz, Rakka’nın fethinden sonra Harran’a yürüdü. Şehri kuşattı. Harrânîler ona bir elçi gönderdiler. Müslüman ordusunun önce er-Ruhâ’ya gitmesini, onlarla hangi şartlarda antlaşma yaparlarsa kendilerinin de aynı şartlara tabi olacaklarını bildirdiler.² Bu öneriyi kabul eden ‘İyâz, er-Ruhâ üzerine yürüdü. Küçük çaplı bir direnişle karşılaşmasına rağmen şehri fethetmeyi başardı (18/639).

a. Seçkin ve Keremli Sahâbenin Ziyâret Yerleri

Şanlıurfa’da günümüzde sahâbe türbesi olarak ziyâret edilen bazı türbeler (makamlar/kabirler) vardır. Ancak Seyahatnâme’de bu türbeler hakkında herhangi bir anlatıma rastlanmamaktadır.³ Evliyâ Çelebi, Seyehatnâme’sinde Urfa’dan bahsederken, “Seçkin ve Keremli Sahâbenin Ziyâret Yerleri” diye bir bölüm açar ve şu bilgileri verir: “Bu yerler, gerçekte mukaddes topraklardır. Seçkin sahâbenin bu yerlerde defnedilmiş

¹ el-Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, s. 177.

² el-Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, s. 178.

³ Şanlıurfa’da günümüzde sahâbe türbesi olarak ziyâret edilen yerler şunlardır:

Abdurrahman b. ‘Avf türbesi: Şanlıurfa merkeze bağlı Abdurrahman Dede Köyü’nde, köy camisi içinde. Abdurrahman b. ‘Avf türbesi olarak ziyâret edilen türbenin bir makam olduğu kesindir. Çünkü Abdurrahman b. ‘Avf ‘ın Medine’de vefat ettiği ve cenaze namazının Hz. Osman tarafından kılındığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, “Abdurrahman b. Avf”, *DİA*, İstanbul, 1988, 1. Baskı, I, 157-158.

Câbir el-Ensârî türbesi: Şanlıurfa merkeze bağlı Yardımcı Köyü’nde, Hz. Câbir el-Ensârî Camii içinde. el-İstiâb’da 18 tane “Câbir” isimli sahâbe geçmektedir. Câbir b. Hâlid el-Ensârî, Câbir b. Abdullah es-Sülemî, Câbir b. Abdullah er-Râsîbî, Câbir b. Abdullah, Câbir b. Süfyân ez-Zerkî, Câbir b. Nu’mân es-Sevâdî, Câbir b. Umeyr el-Medenî, Câbir b. Zâlim el-Buhterî, Câbir b. Hâbis, Câbir b. Ubeyd el-‘Abdî, Câbir b. Ebî Sabra el-Kûffî, Câbir b. Üsâme el-Cühenî, Câbir el-Ahmesiyî ve Câbir b. Süleym el-Huceymî’nin vefat yerleri ve vefat târihleriyle ilgili herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Câbir b. Abdullah es-Sülemî’nin h. 74 yılında Medine’de vefat ettiği anlatılmaktadır. Câbir b. Atîke el-Muâviye’nin ise h. 61 yılında vefat ettiği belirtilmiş ancak vefat yeri ile ilgili olarak herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yine Câbir b. Sa’sa’ hazretlerinin 8 yılında Mu’te Savaşı’nda şehid olduğu anlatılırken; Câbir b. Semra es-Sevâî hazretlerinin Kûfe’de vefat ettiği anlatılmıştır. (bkz. *el-İstiâb*, I, 298 arası.) Dolayısıyla bu türbede yatan zâtın bir sahâbe mi yoksa sahâbe olarak kabul edilen başka bir zât mı olduğu konusunda net bir karar vermek zordur. Kanaatimizce sonradan sahâbe türbesi olarak kabul edilip ziyâret edilmiş bir yer olabileceği gibi; kaynaklarımızda vefat yeri hakkında bilgi verilmemiş Câbir el-Ensârîlerden biri de olabilir.

Kaplan Baba türbesi (Kaplan Baba ziyâreti): Bozova ilçesine 5 km. uzaklıkta, Kaplan Dağı’nda etrafı ağaçlarla çevrili 4 kabir bulunmaktadır. Halk arasında yaygın olan bir kanaate göre, Halid b. Velîd komutasındaki ordu buradan Samsat’a (Sümeysat) doğru geçerken Hâlid b. Velîd’in oğlu Muhammed ile birlikte birkaç sahâbe daha şehid olmuş ve buraya defnedilmişlerdir.

olmalarının sebebi şudur: Hz. Ali ile Hz. Muâviye, bu Ca’ber Kalesi¹ karşısında büyük bir savaş yapmıştır. Her iki taraftan binlerce sahâbe, Suffe Erbâbı, Muhâcirîn, Ensâr, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn şehid olmuştur. Hâlâ o Ca’ber sahasında nurlu kabirleri ve mezar raşları vardır. Her tarafta yüzlerce kubbe ve kabirleri görülmektedir. Başlıca bilinenleri şunlardır; Beşîr b. Hâtem Tâi, Musa b. Zübeyr, Zeynüddîn b. Âkil b. Ebî Tâlib, İsmâil b. Huzeyme, Serâceddîn b. Hâlid, Sâlih Berkî b. Abd Rey. Bunlardan başka daha nice sahâbe-i kirâm vardır.²

D. Bayburt

Bayburt’un kurulduğu mevki 395’te imparatorluğun ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma (Bizans) toprakları içinde kaldı. Bizans döneminde Bayburt “Haldia Teması”na (eyalet) bağlıydı ve bu eyaleti meydana getiren yedi piskoposluğun dördüncüsünü teşkil etmekteydi.³ İmparator Justinianos tarafından kalesinin esaslı şekilde tahkim ve tamir edildiği bilinen şehir, İslâm fetihlerinin başladığı sırada Bagrat sülâlesinin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı.⁴

a. Erenli Tepe

Bayburt da Erenli Tepe’de, Duduzar Köyü’nde bulunan bir türbenin, sahâbeden Abdulvahab Gazi’ye ait olduğu, bu zâtın fetih için Anadolu’ya gelen İslâm ordularından birinde yer aldığı ve burada şehid olduğu anlatılmaktadır.⁵ Basit yapılı, duvarları kara taşlarla örülü, çatılı bir türbedir. Türbenin girişinde; “Anadolu’da ilk gazi ünvanı alan büyük komutan” yazılıdır. Mezarın başında ise; “Hz. Muhammed’in (sav) sancaktarı, sahâbe-i kirâm Hz. Abdulvahab Gazi” yazmaktadır. Evliyâ Çelebi’nin seyahatnâmesinde bu türbenin varlığından bahsedilmektedir. Ancak bu türbenin bir sahâbe kabri olduğuna dair bir bilgi söz konusu değildir. Evliyâ Çelebi şöyle demektedir: “Bayburt’un ziyâret yerlerinden biri de

¹ Ca’ber Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Taneri, “Ca’ber Kalesi”, *DİA*, İstanbul, 1992, 1. Baskı, VI, 525-27.

² *Seyahatnâme*, III, 130.

³ Thema/Themata; Yaklaşık yedi yüz yıllık bir dönem için Bizans İmparatorluğu’nun ana yörel idarî birimlerine verilen isimdir. Thema sistemi VII. yüz yılda Bizans topraklarının Müslüman orduları tarafından zapt edilmeye başlanması ile oluşturulmuş ve daha önceki ana yörel birim olan ve Roma imparatorları Diokletian ve I. Konstantin tarafından kurulmuş olan Roma diokas sistemi yerine geçirilmiştir.

⁴ İsmet Miroğlu, “Bayburt”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 226.

⁵ Altan, s. 380; Anadolu’nun farklı beldelerinde; Sivas, İznik, Elazığ ve Bayburt’ta yani dört farklı yerde bu zât adına türbeler/makamlar vardır. Bu türbeler, buraların halkı tarafından sahâbe türbesi olarak ziyâret edilmektedir.

Abdolvahab Gazi türbesidir. Çoruh'un karşı mahallesindeki caminin arkasında bir dağ vardır ki adına 'Dutlar Dağı' derler. Orada lalelik bir yer var. Abdolvahab Gazi'nin mezarı oradadır. Herkesin ziyâret ettiği bir yerdir."¹

Ancak yaptığımız araştırmada gördük ki, sahâbe arasında Abdolvahab isminde bir sahâbe yoktur. Binlerce sahâbenin biyografilerinin yer aldığı sahâbe tabakât kitaplarında bu isimde bir sahâbenin varlığını teyid edemiyoruz. Üstelik türbenin girişinde ve mezar başında bulunan levhalardaki bilgiler de farklılık arz etmektedir. Bu zât için bir yerde, "Anadolu'da ilk gazi ünvanı alan büyük komutan" yazılıyken; bir başka yerde ise, "Hz. Muhammed'in (sav) sancaktarı, sahâbe-i kirâm Hz. Abdolvahab Gazi" şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Anadolu'da farklı beldelerde bulunan ve sahâbe türbesi olarak ziyâret edilen kimi türbelerde de benzer şeyler görmek mümkündür. İlgili türbede yattığına inanılan zât hakkında -üstelik aynı yerde- bu zâtın hem sahâbî olduğu hem de ünlü bir Türk komutanı olduğu şeklinde farklı bilgilerin bulunduğu yazılara/levhalara rastlanmaktadır.

Abdolvahab Gazi Türbesi'ne ait resimler-Bayburt

E. İstanbul

Sahâbe asrında gerçekleşen ancak sonuç alınamayan seferler ve kuşatmalar esnasında İstanbul'a birçok sahâbe gelmiş, bir kısmı burada

¹ Seyahatnâme, II, 647.

şehid düşmüş, bir kısmı ise geriye dönmüştür.¹ Şehid düşen sahâbîlerin her ne kadar buraya defnedildikleri düşünülmüş olsa da bunların yerlerini bilmek/bulmak kolay değildir. Böyle olmasına rağmen bugün İstanbul'da sahâbe kabri olarak ziyâret edilen 30 kadar ziyâretgâh/türbe (kabir ya da makam olarak) vardır.² Son zamanlarda bu ziyâret yerleri hakkında bilgi veren bazı kitaplar/kitapçıklar hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışmalarda genelde bu kabirlerin gerçek sahâbe kabri olduğu varsayımından hareket edilmiştir.

Özellikle İstanbul'daki sahâbe türbeleriyle ilgili çalışmaları bulunan Mehmet Efendioğlu, İstanbul'da sahâbe kabri olarak ziyâret edilen türbeleri üç başlık altında sınıflandırmaktadır. Bu üç başlık şu şekildedir:

- 1- Sahâbe olduğu, İstanbul'a geldiği ve burada şehid düştüğü kesin olanlar.
- 2- Sahâbe olduğu kesin olarak bilindiği halde İstanbul'a gelmemiş olanlar.
- 3- Sahâbe arasında ismi geçmediği halde sonradan sahâbe olarak değerlendirilmiş olanlar.³

Efendioğlu'na göre; sahâbe olduğu, İstanbul'a kadar geldiği ve burada şehid düştüğü kesin olarak bilinen tek zât Hz. Eyyûb el-Ensârî'dir. Yine mevcut türbeler arasında yer alan ve sahâbe olduğu kesin olmakla birlikte ilk İstanbul kuşatmasından yıllar önce vefât etmiş olmasından dolayı İstanbul'a gelmesi mümkün olmayan zât da Hz. Ebû'd-Derdâ'dır. Diğer türbelerin hiçbirisinin bir sahâbeye ait olması mümkün değildir.

Süheyl Ünver de İstanbul'daki sahâbe türbelerinden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bunların hepsi Fatih (Fatih Sultan Mehmed) zamanından beri gelmez. Tarihlerimizin zayıf devirlerinde ve padişahların müşkil rûhî durumlarında da güya ilham olmuş veya rüyada görmüşler gibi birçok türbeler yapılmıştır. Bu suretle kendi ve halkının maneviyatını böyle tutmak istemişlerdi.”⁴

a. İstanbul Kuşatmaları

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi incelendiğinde sekiz tane İstanbul kuşatmasından bahsettiği görülmektedir. Evliyâ Çelebi'ye göre birinci kuşatmanın tarihi h. 43, ikinci kuşatma h. 92, üçüncü kuşatma ise h. 92 tarihinde yapılmıştır. Sonraki yıllarda h. 97, h. 100 ve h. 160 da üç kuşatma

¹ Mehmet Efendioğlu, “Eyüp'de Bulunan Sahâbe Kabirleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Târîhi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu-IX*, İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2005, s. 22.

² Necdet İşli, *İstanbul'da Sahâbe Kabir ve Makâmları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, t.y. s. 23.

³ Efendioğlu, s. 22-30.

⁴ Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953. s. 9.

daha yapılmıştır. Son iki kuşatmanın tarihi ise seyahatnâmede geçmemektedir.

Evliyâ Çelebi'nin anlattığına göre, 43/663-664 yılında mü'minlerin emiri Hz. Muâviye kumandasında 100 bin kişilik bir ordu hazırlandı. Dört yüz parça gemi ve çok sayıda savaş malzemesi de gönderildi. Yapılan bu ilk seferde İstanbul alınmadı ancak Rodos, İstanköy, Sakız, Midilli ve Bozcaada fethedildi.¹

İkinci kuşatma ise 52/672 yılında, Hz. Peygamber'in (sav) sancaktarı olan Eyyüb Ensârî hazretleri ile Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Yezid ve binlerce sahâbe ile 50 bin seçkin İslâm askeri, 200 parça gemi ile yola çıktı. Muzaffer kumandan Eyyüb Ensârî bir kazaya uğrayıp okla vurularak şehid oldu. Fakat doğrusu ishal hastalığından vefât etmiş olmasıdır.²

Evliyâ Çelebi'ye göre İstanbul'a yapılan üçüncü kuşatmanın tarihi ise 92/710-711 senesidir. Yine Emevî halifelerinden Süleyman b. Abdümelik'in fermanı ile kız kardeşinin oğlu Ömer b. Abdülaziz, karadan 87 bin asker ile gelip İstanbul'u kuşatmıştır.³ Dördüncü kuşatma ise 97/715-716 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Emevî halifesi Süleyman b. Abdümelik, kız kardeşinin oğlu Ömer b. Abdülaziz kumandasında, 120 bin kişilik bir orduyu karadan, ayrıca 300 parça gemiyi de denizden İstanbul üzerine göndermiştir.⁴

İslâm tarihinin ilk dönem kaynakları incelendiğinde, Evliyâ Çelebi'nin İstanbul kuşatmalarıyla ilgili verdiği kimi tarihlerin, fetih ordularına katılan asker sayılarının, orduları idare eden komutanların ve kuşatmaların gerçekleştiği dönemlerdeki halifelerin isimlerinin tarihî verilerle uyuşmadığı görülecektir. Evliyâ Çelebi bir tarihçi değildir ve muhtemelen eserinde kullandığı bu bilgileri o dönemin genel anlatımlarını dikkate alarak kaleme almış olmalıdır. Kanaatimizce seyahat hatıralarının anlatıldığı bir eserde böyle anlatımlar son derece normal karşılanmalıdır. Evliyâ Çelebi'nin tüm bu bilgileri bir tarihçi gibi ele alması ve kaynaklarla mukayese etmesi beklenmemelidir. Ancak verilen bu bilgileri bir tarihçi olarak değerlendirmek ve özellikle sahâbe döneminde İstanbul kuşatmaları hakkında daha doğru bilgileri ortaya koymak gerekmektedir.

Muaviye döneminde Bizans üzerine yapılan seferlerin en önemlisi İstanbul'un fethi girişimidir. Bu sefer, hem ilk sefer olması hem de ordu

¹ *Seyahatnâme*, I, 49.

² *Seyahatnâme*, I, 50.

³ *Seyahatnâme*, I, 51.

⁴ *Seyahatnâme*, I, 51.

içinde bazı sahâbîlerin yer almış olması bakımından son derece önemlidir.¹ Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi tarihçilere göre ilk sefer 49/669 tarihinde yapılmıştır.² Ya'kûbî ise 50/670 tarihinde gerçekleştiğini kaydetmektedir.³ Dolayısıyla Evliyâ Çelebi'nin vermiş olduğu 43/663-664 tarihi doğru bir tarih değildir. Yine bu sefer sırasında Rodos, İstanköy, Sakız, Midilli ve Bozcaada gibi önemli adaların fethedildiği anlatılmaktadır. Oysa bu adaların fetihleri de ancak 53/673 yılında, Cünâde b. Ebû Ümeyye komutasındaki donanma tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴ Bu donanma, sözkonusu adaları fethettikten sonra 54/674 yılı baharında Çanakkale Boğazı'nı geçerek ikinci büyük İstanbul kuşatmasını başlatmıştır.⁵ Çanakkale boğazını geçen gemiler Haliç yakınlarına kadar gelerek karaya asker çıkardılar. Hem karadan hem de denizden yapılan saldırılardan sonuç çıkmadı ve İslâm ordusu bir sonuç alamadan kuşatmayı kaldırdı.

Yine Evliyâ Çelebi'nin üçüncü kuşatma için verdiği 97/710-711 senesi de tarihî verilerle örtüşmemektedir. İstanbul'a yapılan üçüncü seferin tarihi 58/678'dir.⁶ bu tarihte, Cünâde b. Ebû Ümeyye komutasındaki donanma bir kez daha İstanbul önlerine geldi ve kara komutanlarından Mâlik b. Abdullah da donanmaya destek oldu.⁷ Ancak kuşatma yine sonuçsuz kaldı. Ordu komutanlarından Yezid b. Şecerred'in çarpışmalar sırasında ölmesi, ordunun ağır kayıplar vererek geri çekilmesine yol açtı. Muaviye, Bizans ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmayla birlikte Muaviye döneminde başka bir İstanbul seferi yapılmamış oldu. Yani 58/678

¹ Yezîd b. Muaviye, 50/670 yılında harekete geçen yardımcı ordunun komutanlığını yapmıştır. Bu orduya Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi sahâbenin büyükleri de katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IX, Beyrut, Dâru's-Süveydân, t.y, V, 234; İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-IX, Beyrut, 1986, VIII, 32.

Evliyâ Çelebi de kaynaklarda isimleri geçen bu sahâbîlerden bazılarının isimlerini saymıştır. Ancak onun iddia ettiği gibi bu seferde binlerce sahâbenin olup olmadığını teyid etmek zordur. Kanaatimizce bu sayı oldukça abartılı bir sayıdır. Özellikle ilk sefere katılan orduda çok sayıda sahâbe olması mümkündür. Ancak bunun binlerle ifade edilmesi pek mümkün görünmemektedir.

² Taberî, *Tarih*, V, 232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 227; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 32.

³ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî (284/897), *Tarih*, I-II, Beyrut, 1960, II, 240.

⁴ Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ-Ömer Enis et-Tabbâ, Beyrut, 1987, s. 330; Taberî, *Tarih*, V, 288; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 244.

⁵ Ebu'l-Ferec, Gregory, *Ebu'l-Ferec Tarihi I*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1945, s. 181; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1995, s. 115.

⁶ Taberî, *Tarih*, V, 315; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 253; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 81-82.

⁷ Taberî, *Tarih*, V, 315; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 253; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 81-82.

yılındaki kuşatma, Muaviye döneminde yapılan son kuşatma olarak tarihe geçti.¹

Evliyâ Çelebi'nin, 92/710-711 tarihi olarak verdiği ve üçüncü kuşatma olarak anlattığı olay ise aslında dördüncü kuşatmadır ve 98/716-717 yılında gerçekleştirilmiştir. Halife Süleyman b. Abdülmelik'in emriyle, kardeşi Mesleme b. Abdülmelik² karadan, Ömer b. Hübeyre de denizden Bizans'ın başkentini ele geçirmek için harekete geçmiştir.³ Ancak İstanbul yine alınamamış, ordu o kışı İstanbul surları yakınında geçirmek zorunda kalmıştır.⁴ 99/71 yılında hem asker hem de erzak takviyesi gelmiş olmasına rağmen istenilen sonuç alınamadı.⁵ Bu kuşatma, 99/717 yılında halife Süleyman b. Abdülmelik'in vefatından sonra Emevî halifesi olan Ömer b. Abdülaziz'in emriyle kaldırıldı.⁶

Evliyâ Çelebi'nin İstanbul seferlerinde ismini zikrettiği Ömer b. Abdülaziz'den de bahsetmeden geçemeyeceğiz. Çünkü *Seyahatnâme*'de, Ömer b. Abdülaziz'in iki defa İstanbul'u fethetmek için yola çıkan orduları komuta ettiği ve bu şekilde bizzat İstanbul önlerine kadar geldiği anlatılmaktadır. Ancak bu bilgiler tarihî verilerle çelişmektedir. Ömer b. Abdülaziz, 99/717 yılında halife olmuş ve halifeliği 101/720 yılına kadar üç yıl sürmüştür. Kaynaklarımızda bu tarihler arasında (99-101/717-720) İstanbul'a herhangi bir sefer düzenlenmiş olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Yine Ömer b. Abdülaziz'in halifeliğinden önce herhangi bir ordu ile İstanbul'a kadar gelmiş olduğuna dair elimizde bilgi yoktur. Evliyâ

¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 116; Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2001, s. 66.

² Mesleme b. Abdülmelik, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın oğludur. 63/682'de Medine'de dünyaya gelmiştir. Babası Abdülmelik'in sağlığında Bizans cephesine komutan olarak tayin edildi. 91/710 yılında kardeşi I. Velîd tarafından el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan valiliğine getirildi. Kardeşi Süleyman b. Abdülmelik tarafından, Bizans'ın başkenti Kostantiniyye'nin fethi için hazırlanan yaklaşık 100 bin kişilik bir ordunun başına getirildi (97/715). Kuşatma iki yıl sürdü ve 99/717 yılında yeni halife Ömer b. Abdülaziz tarafından kuşatmaya son verildi. Mesleme'nin, bu kuşatma sırasında İstanbul'da bulunan Müslümanlar için bir cami ve müslüman esirler için bir bina yaptırdığı rivâyet edilmektedir. Sonraki yıllarda yine özellikle Anadolu ve Azerbaycan'da önemli fetihlerde bulundu. Askerî ve idarî görevler üstlendi. Hayatının son yıllarını Dımaşk'ta geçirdi. 120 ya da 121 (738-739) yılında Dımaşk'ta vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kurt, "Mesleme b. Abdülmelik", *DİA*, İstanbul, 1. Baskı, 2004, XXIX, 318-319.

³ Taberî, *Tarih*, VI, 530-531; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 167-170.

⁴ Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, II, 322.

⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 146; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 108-119.

⁶ Taberî, *Tarih*, VI, 546, 553; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 151; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 174, 184.

Çelebi'nin aktardığı ve içinde Ömer b. Abdülaziz isminin geçtiği kuşatma bilgilerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söylemek durumundayız.

b. İstanbul'a Gizlice Giren Müslüman Askerler

Seyahatnâme'de, fetih için İstanbul surlarına kadar gelen ancak amaçlarına ulaşamayan Müslüman askerlerin bir yolunu bulup gizlice şehre girdiklerine dair şöyle bir olay anlatılır: “Bazı sahâbe de ‘ah bari gelmişken, kaleye girip Ayasofya’da iki rekât namaz kılalım’ deyip kraldan izin istediler. Bu izin ile haraçları alıp savaştan vazgeçtiler. Mesleme ve Ebû Eyyûb Ensârî, 1000 kadar silahlı adamları ile kalenin altına geldiler. Kâfirlerden rehin almadan gayet rahat ve kuşkusuz olarak kaleye girdiler. Doğru Ayasofya kilisesine geldiler. İkişer rekât hâcet namazı kılıp, ‘İlâhi! Burayı İslâm ibadetgâhı eyle’ diye dua ettiler. Sonra Ayasofya’nın dört tarafını gezip seyrederken, papaz ve keşişlerin kışkırtmasıyla onlara saldırdılar.”¹

c. Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî

Seyahatnâme'de Hz. Eyyûb el-Ensârî'nin nasıl defnedildiği de şöyle anlatılır: “...Kâfirler Ebû Eyyûb’un şehid olduğunu işitince, ‘Ey garip Müslümanlar! Allah’ın kulları! Hemen hepiniz sağ iken kalkın, yoksa İsa uğruna cümlelerinizi kırıp o zaman kumandanınızı² bulup ateşte yakarız.’ diye haber gönderdiler. İslâm askeri de; ‘kumandanımızın ölüsünü ateşte yakarsanız biz de sizin esirlerinizden yüz bin esiri ve geçen yıldan halife yanında bulunan kralınızın oğlunu ateşe veririz’ diye haber gönderdiler. İslâm askerleri Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerini Eğrikapı yakınında bir meşelik içinde defnettiler ve bir granit taşına tarih yazarak koydular.”³ Kaynaklarımızda Hz. Eyyûb el-Ensârî'nin vefatı ve defnedilmesiyle ilgili bazen birbirini destekleyen bazen de farklılıklar içeren rivâyetler nakledilmiştir. Bu rivâyetlerin bir kısmı Evliyâ Çelebi'nin kaydettiği bilgileri doğrular niteliktedir.⁴

¹ *Seyahatnâme*, I, 50.

² Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî kastedilmektedir.

³ *Seyahatnâme*, I, 50.

⁴ Hz. Ebû Eyyûb’un vefatı ve defnedilmesiyle ilgili farklı rivâyetler için bkz: İbn Sa‘d, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir ‘Atâ, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998, III, 485; İbn Abdilber, Ebû ‘Umer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412/1992, IV, 1606-1607; Hüseyin Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, X, 124; Marus Canard, “Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1956, s. 219.

Seyahatnâme'nin bir başka yerinde, Fatih Sultan Mehmed zamanında bu mezarın yerinin nasıl tespit edildiği de şöyle anlatılmaktadır: “857/1453 senesinde Hz. Fatih Sultan Mehmed Han Gazi, İstanbul’u fethederken, yetmiş yedi büyük velî, Ebû Eyyûb’un kabrini aramaya koyuldular. Sonunda Akşemseddîn hazretleri, ‘müjdelersun beyim! Resulullah’ın (sav) bayraktarı Ebû Eyyûb Ensârî burada gömülüdür” diye sık bir ormanlığa girdi. Bir seccade üzerinde iki rekât namaz kılarak selamdan sonra bir secde daha yapıp, sanki rahat bir uykuya dalmış gibi, öylece kaldı. Birçokları; ‘efendi, Ebû Eyyûb’un kabrini bulamadığı için utancından uykuya daldı’ diye dokunaklı konuşmalarda bulundular.

Bir saat sonra Akşemseddîn hazretleri seccadeden başını kaldırarak, mübarek gözleri kan çanağını andırır bir halde Fatih’e hitaben; ‘Beyim! Allah’ın hikmeti. Seccademizi tam Ebû Eyyûb’un kabri üzerine sermişler. Hemen şurayı kazsınlar.’ deyince, Akşemseddîn’in dervişlerinden üç kişi Fatih ile beraber Akşemseddîn’in seccadesinin altını kazmaya başladılar. Üç zira‘ derinliğe inilince, dört köşe somaki yeşil bir mermer ortaya çıktı. Üzerinde kûfî yazı ile ‘Hâzâ kabri Ebû Eyyûb Ensârî’ diye yazılmış olduğu görüldü. O taş kaldırılınca, Ebû Eyyûb’un vücudu safran ile boyanmış kefen içinde taptaze olduğu görüldü. Sağ ellerinde tunçtan yapılmış bir mühür vardı. Yine olduğu gibi bırakılarak, o yeşil taşın üstü örtüldü. Bunu gözleri ile gören İslâm askerleri, toprağını tevhid ve tezkîr ile doldurdular. Sonra hazır olan bütün Müslümanlar ziyâret ederek, nurlu türbelerinin temeline başladılar.”¹ Bulunan bu kabrin üzerindeki nurlu kubbe, cami, mescid, mederese, han, hamam, imâret, çarşı, pazar hepsi Fatih’in binalarıdır. Ama Fatih’ten sonra gelen padişahların her biri teberrüken Eyüp yakınlarına bir güzel bina yaparak, oralarını cennete benzeyen bir yer haline getirdiler.²

Yine başka bir yerde Hz. Eyyûb el-Ensârî’nin İstanbul kuşatmasına katılmasıyla ilgili olarak şunlar anlatılmaktadır: “Ebû Eyyûb Ensârî, Peygamberin (sav) sahâbesinden ve hadîs rivâyet edenlerdendir. Kendisi Ensârdandır. Hz. Peygamber (sav) Mekke’den Medine’ye hicret ettikleri zaman, Cibril-i Emîn, Hz. Peygamberin (sav) devesinin yularından tutup çeke çeke cömert Ebû Eyyûb’un evinin önüne çöktürmüştür. Bu işaret üzerine Hz. peygamber (sav) de Ebû Eyyûb’un evinden başka bir yere misafir olmamıştır. İşte Ebû Eyyûb, Hz. Peygamberin (sav) candan sevdiği dostudur. Emevilerden Muâviye’nin hilafeti sırasında Ebû Eyyûb, Mesleme ile iki kere Kostantiniyye üzerine serdar olmuş, birinci sulh ile kral Kostantin’den hazineler alarak Şâm’a gelmiş, ikinci defa serdar olan Ebû

¹ *Seyahatnâme*, I, 307-308.

² Cemal Anadol, *Anadolu’yu Aydınlatanlar-Peygamber Mucizeleri Evliyâ Menkıbeleri*, İstanbul, Melda Yayınevi, 1984, s. 38.

Eyyûb İstanbul’u kuşatarak Galata’yı fethetmiştir. Kâfirler taşa tutup şehid etmişler ya da ishalden vefât etmiştir.¹

d. Arap Camii

Evliyâ Çelebi’ye göre İstanbul’un beşinci kuşatmasında Ömer b. Abdülaziz vardır: “Ömer b. Abdülaziz 100/718-719 yılında, Şâm halifesi iken, 100 bin asker ile gelip karadan ve denizden İstanbul’u kuşattı.”² Galata’da “Arap Camii” adı ile tanınan camiyi bu (Ömer b. Abdülaziz) yaptırdığı için, Arap Camii denmiştir.³

Seyahatnâme’de Arap Camii ile ilgili olarak bir başka yerde de şu ifadeler rastlanır: “Hz. Peygamber’in (sav) hadîs-i şeriflerine uyarak, Emevîler’den Muâviye’nin saltanatı zamanında ve 43/663-664 senesinde İstanbul kuşatıldı. Fakat sadece ganimetle yetinilerek fethedilmeden geri dönüldü. Sonra 53/673-674 senesinde yine Emevîler’den Abdülmelik zamanında, Mesleme ve Ebû Eyyûb ve Ömer b. Abdülaziz hazretleri birer orduya başkumandan tayin olunarak, karadan ve denizden 200 bin askerle Karadeniz Boğazı’ndan Kostantiniyye tarafına geçtiler. Aman verilmeden Galata zapt edildi. Galata’nın kuzey tarafında, Ömer b. Abdülaziz bir kale yaptırdı. Adını “Kal’a-i Kahr” koydu. Bunun için bazıları Galataya kahr şehri anlamına gelen “Medînetu’l-Kahr” dediler. Şimdi Kurşunlu Mahzen’in bulunduğu yeri de onlar yaptırmışlardır. Sonra da Galata içinde, o civarda bir cami yaptırdılar. Bu camiye halen “Arap Camii” derler. İşte bu şekilde Galatayı tamir ve hudut kâğıtlarını mühürlediler.”⁴

Evliyâ Çelebi’nin Arab Camii ile ilgili olarak kitabına aldığı bilgiler, tarihî rivâyetlerle uyuşmamaktadır. İslâm Ansiklopedisinin “Arap Camii” maddesini yazan Semavî Eyice’ye göre, bu caminin Emevî komutanı Mesleme b. Abdülmelik tarafından 97-99/716-717 yılında gerçekleştirilen kuşatma sırasında inşâ edilmiş olduğuna dair rivâyetlerin aslı yoktur.⁵ Burası, Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethettiği zaman bir kilisedir. Fatih Sultan Mehmed vakfi olarak 1475’de camiye çevrilmiştir. Vakfiyede adı “Galata Camii” olarak geçmektedir. İspanya’daki Benî Ahmer-Benî

¹ *Seyahatnâme*, I, 307.

² *Seyahatnâme*, I, 52. Beşinci kuşatmadan sonra altıncı kuşatmanın tarihi olarak h. 160 tarihini veren Evliyâ Çelebi (ki Mervan b. el-Hakem’in, yüz elli bin kişilik bir ordu ile bu kuşatmayı gerçekleştirmiş olduğu anlatılmıştır), diğer iki kuşatmanın tarihlerinden bahsetmez.

³ *Seyahatnâme*, I, 328-329; Ömer b. Abdülaziz’in İstanbul kuşatmalarına katılmamış olduğunu daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla bu caminin Ömer b. Abdülaziz ile bir alakası olduğunu düşünmek tarihî verilere aykırı olacaktır.

⁴ *Seyahatnâme*, I, 328-329.

⁵ Semavî Eyice, “Arap Camii”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 326.

Nasr İslâm Devleti'nin 1492'de sona ermesi üzerine, oradan göç eden müslümanların bu cami çevresine iskân edilmeleri üzerine burası Arap Camii adını almıştır. Bundan dolayı bu caminin müslüman araplar tarafından (yani sahâbe tarafından) fetihten önce kurulduğu efsanesi doğmuştur.¹ Eyice'ye göre, kilisenin kare planlı çan kulesinin Şâm'daki Emevî Camii minarelerine benzemesi de bu efsaneyi destekleyen bir unsur olmuştur.²

e. Koca Mustafa Paşa Senti

Seyahatnâme'de İstanbul'daki sahâbe izleriyle ilgili anlatımlar sadece Hz. Eyyûb el-Ensârî ile ilgili olan anlatımlar değildir. Özellikle Koca Mustafa Paşa Senti ve oradaki sahâbe varlığıyla ilgili bazı bilgilere de ulaşma imkânı vardır. Evliyâ Çelebi'ye göre Koca Mustafa Paşa Senti'nde üç sahâbe kabri bulunmaktadır. Evliyâ Çelebi, bu sahâbe türbeleri hakkında şöyle bir bilgi vermektedir: “Koca Mustafa Paşa Senti'ne üç sahâbe defnedilmiştir. Diğer binlerce şehid, kayıklar ile İstanbul'un kuzey tarafında eski bir mezarlık olan ve Tersane Ardı denilen yere götürülüp büyük mağaralar içinde defnolundular. Ömer b. Abdülaziz zamanından beri nice sahâbe-i kiram İstanbul ve Galata'dan sonra hepsi bu mezarlıkta gömülüdür. Şeyh Maksut da kayıklarla getirdiği ve buraya defnettiği şehidler için mezarlığa bir büyük sert taş diktirdi. Üzerine de kendi el yazısı ile şu beyiti yazdı:

*“Bunlar anlar kim gelup gittiler
Gelup de iş bu fenâda nittiler
Geldiler ve gittiler ve yittiler
Âkıbet dâr-ı bekâya gittiler.”³*

Burada şehid oldukları söylenen sahâbe ve yapılan savaşla ilgili olarak da yine aynı yerde şu bilgilere yer verilmiştir: “Bir grup Müslüman Yedikule yakınında Koca Mustafa Paşa mahallesinde Hârun Reşid'in sığır postu dilimleri genişliğindeki sahaya yaptırdığı kaleye sığındılar. Üç gün üç gece savaştılar. Kâfirler, Müslümanları buldukları yerde şehid ettiler. Hâlâ İstanbul'da Saraçhâne'de, Seksen Dede yakınında, Kâriye ve Fethiye yolları üzerinde, Şehzâde Camii avlusu içinde, Zeyrekbaşı Semtinde, Unkapanı tarafında ve çoğunlukla yeniçerilerin yeni odaları içinde bazı mezarlar

¹ Eyice, “Arap Camii”, *DİA*, III, 326.

² Eyice, “Arap Camii”, *DİA*, III, 326.

³ *Seyahatnâme*, I, 57.

vardır.¹ Bunların hepsi o zamanlardan şehid olmuş sahâbe-i kirâm ve onların soyundan olan kimselerdir.”²

f. Kasımpaşa Senti

Seyahatnâme’ye göre Kasımpaşa senti de sahâbe-i kirâm hazretlerinin kabirlerinin bulunduğu İstanbul’un başka bir bölgesidir. Bu bölgede, içinde sahâbe kabirlerinin de bulunduğu büyük bir mezarlığın varlığından şöyle bahsedilir: “Bu Kasımpaşa eski zamanda bir manastır olup, kâfirler arasında ‘Ayalonka’ adı ile meşhur imiş. Fetihden sonra ise Müslüman Mezarlığı olması ferman olmuş. Çünkü halife Abdülmü’min Melik zamanında Mesleme ve Ebû Eyyûb Ensârî vasıtasıyla, sonraları Harun Reşîd ve Yıldırım Bayezid zamanında İstanbul’un bir kısmı ve Galata’nın yarısı fethedildiği zaman, yine bu tersane arkası tamamen mezarlık olarak kullanılmıştır. Sahâbe-i kirâm ve değerli evlatlarının burada gömülü oldukları sabittir. Hâlâ mezarlıktaki mezar taşlarında Kûfi yazı ile yazılmış alametleri vardır.”³

¹ Evliya Çelebi’nin, isim vermeden, sadece semt ismiyle bahsettiği türbeler günümüzde de bilinmektedir. Günümüzde İstanbul’da sahâbe türbesi olarak ziyâret edilen 30’a yakın türbe vardır. Bu türbelerden bazıları şunlardır: Ebu’d-Derdâ Türbesi; İstanbul Eyüp ilçesinde, Nişancı mahallesinde, Zalmahmutpaşa Caddesi üzerindedir. Zalmahmutpaşa Camii ile Cezerî Kasımpaşa Camii arasındadır. Ebû Saîd el-Hudrî Türbesi; Fatih ilçesinde, Atik Ali Paşa Mahallesi, Kariye-türbe sokağı üzerindedir. Ebû Şeybe el-Hudrî Türbesi; Ayvansaray’da, Fatih ilçesinde, Tokludedede sokağının bitimindeki surlar arasındaki Tokludedede Haziresi’nde. Hamdullah el-Ensârî Türbesi; Ayvansaray’da, Fatih ilçesinde, Atik Mustafa Paşa Mahallesi’nde Toklu İbrahim Dede Sokağı’nın bitimindeki surlar arasında, sur duvarına bitişiktir. Câbir b. Abdullah el-Ensârî Türbesi; İstanbul’un kara tarafı surları ile haliç kıyısı arasında kalan sahada, Ayvansaray’da, Atik Mustafa Paşa Camii içerisinde mihrabın yanında yer almaktadır. Ca’fer b. Abdullah el-Ensârî Türbesi; Fatih ilçesinde, Hoca Kâsım Günani Mahallesi, Sultañçeşme Caddesi’nde Hoca Kâsım Günani Camii’nin mihrabı önünde. Ka’b Türbesi; Eyüp Sultan sınırları dâhilinde, Anadolu yakasına geçerken Haliç Köprüsü’nün sağında kalan bir türbedir. Köprüden kuşbakışı görülebilen bu türbe, Ayvansaray Caddesi’nin sağında, çevre yolu ile surların arasında yemyeşil çimlerle kaplı bir alanda yer almaktadır. Şu’be Türbesi; Fatih İlçesi, Avcıbey Mahallesi, Şişhane Caddesi 35 numaradadır. Muhammed el-Ensârî Türbesi; Fatih İlçesi’nde, Ayvansaray’da, Ayvansaray Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Hafir Türbesi; Edirnekapi’dan sur dibinden Eyüp’e inerken Eğrikapı girişinin hemen solunda, sura bitişik vaziyette ve yüksek bir set üzerindedir. Abdüssadık Amir Türbesi; Eğrikapı suru ve kapısının dışında, Edirnekapi’dan, sur dibinden, Eyüp’e inen yolun sağındaki mezarlık içinde açık bir türbedir. Abdullah el-Ensârî Türbesi; Fatih İlçesi’nde, Hoca Kasım Günani Mahallesi’nde, Sultan Çeşmesi Sokağı’nda. Abdullah el-Hudri Türbesi; Fatih İlçesi’nde, Atik Mustafa Paşa Mahallesi Kandilli Türbe Sokağı üzerinde, İvazefendi Camii civarında. Abdurrahman eş-Şâmi Türbesi; Eminönü İlçesi’nde.

² *Seyahatnâme*, I, 56.

³ *Seyahatnâme*, I, 319.

g. Kurşunlu Mahzen Camii

Evliyâ Çelebi, döneminin Kurşunlu Mahzen Camii'nden de bahsetmektedir. Yer altı Camii olarak da bilinen Kurşunlu Mahzen Camii, Beyoğlu İlçesi'nde, Karaköy'de, Kemankeş Mustafa Paşa Mahallesi'nde vapur iskelesini geçtikten sonra sola sapınca, Kemankeş Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Bu cami içinde üç türbe vardır. Bir rivâyete göre, İstanbul'un, Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki ordu tarafından kuşatılması esnasında, şehrin önünde şehid düşen Vehb b. Huşeyre ile Süfyan b. Üyeyne hazretleri buraya defnedilmişlerdir.

Caminin içinde demir parmaklıklarla bölünmüş olan iki ayrı bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerden birisi içinde iki, diğesinde bir tane türbe yer almaktadır. İki kabri barındıran bölüm içindeki kabirlerden birisi Vehb b. Huşeyre'ye aittir. Bu kabir, 'Amr b. As'a ait olan makâm ile aynı mekânı paylaşmaktadır. Yeraltı Camii aslen dört kapılı olup bugün bunlardan ikisi açık bulunmaktadır. Makâm/kabirler bu girişe göre hemen sağda kalmaktadır. Caminin diğeri kapısı ise deniz tarafına açılmaktadır.

Süfyan b. Üyeyne'nin makâmı da adı geçen cami içerisinde bulunan iki bölümden birisinde tek başına bulunmaktadır. Türbe kubbeli ve tavandan ışıklandırılan bir dehliz, bir mahzen şeklindedir. Girişi dar ve üzeri kemerlidir. Giriş kapısı üzerinde tahtadan bir kitabe bulunmakta olup şöyledir: *"Bu Cami-i Şerif'de medfûn ashâb-ı kiramdan Süfyan İbni Üyeyne, 'Amr İbnü'l As, Vehb İbni Huşeyre hazretleridir. Rıdvanullahi teala aleyhim ecmain."* Seyahatnâme'de bu caminin içindeki üç sahâbe türbesi hakkında şunlar anlatılmaktadır: "Kurşunlu Mahzen, 1725 yılında Sadrazam Mustafa Bahir Paşa tarafından camiye çevrildi. Cami içinde, Emeviler zamanında İstanbul'un fethi için gelip esir edilen ve burada zindan hayatına mahkûm olunan ve sahâbe 'Amr b. el-Âs,¹ Vehb b. Huşeyre ve Süfyan b. Üyeyne'ye isnat edilen makâmlar da yer almaktadır."

¹ Evliya Çelebi'nin bahsettiği yer, 'Amr b. el-Âs'ın makamıdır. 'Amr b. el-Âs b. Vâil b. Haşim b. Sueyd b. Sehm b. 'Amr b. Musays b. Ka'b b. Lueyy b. Gâlib el-Kureşî es-Sehmî. Kureys'in ileri gelenlerinden Âs b. Vâil'in oğludur. Müslüman olmadan önce ticaret ve siyaset hayatında önemli bir yeri vardı. Mekkeliler tarafından Habeşistan'a hicret eden Müslümanların iadesi için Necâşi'ye elçi olarak gönderildi. Mekke'nin fethinden önce 8/629-630 yılında Müslüman oldu. 43/663-664 yılında Mısır'da vefat etti ve buraya defnedildi. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 384; İbn 'Abdiberr, *el-İstiâb*, III, 266; İbn Sa'd, *et-Tabakât* IV, 196; Kasım Şulul, *Hiz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 341; Ahmet Önkal, "'Amr b. Âs" *DİA*, III, 80.

Sonuç

Anadolu -belli bölümleri itibariyle- sahâbe döneminde fethedilmiş olan ve Bizans'ın başkentine kadar seferlerin gerçekleştirildiği bir coğrafyadır. Fetih ordularıyla birlikte bu topraklara çok sayıda sahâbenin geldiği, bir kısmının bu fetihler sırasında şehid olduğu, yine bir kısmının bu topraklara yerleştiği ve nesillerinin devam ettiği bilinen bir gerçektir. Günümüzde bazı şehirlerimizde sahâbe türbesi olarak ziyaret edilen mekanlar olduğu gibi; içinde sahâbe anlatımlarına yer verilen hikâyeler ve baş kahramanları sahâbiler olan pekçok menkıbe anlatılmaktadır.

Başta Anadolu toprakları olmak üzere, Osmanlı Devleti sınırları içinde hemen her yeri gezen ve gördüklerini/tecrübelerini Seyahatnâme'sinde bir araya getiren Evliyâ Çelebi, özellikle dönemin sosyal ve siyasî hayatı için önemli bir bilgi kaynağıdır. Hemen her beldenin dinî yaşantısı hakkında hatırı sayılır bilgiler içeren eserinde, Anadolu toprakları içinde kalan beldelerdeki sahâbe türbeleri/mezarlarıyla ilgili bilgiler de önem arz etmektedir.

Çalışmamızda gördük ki, Evliyâ Çelebi, başta İstanbul olmak üzere bazı şehirlerimizdeki sahâbe türbelerinden ve sahâbîlere ait olduğuna inanılan meşhedliklerden bahsetmiştir. Bunların bir kısmı günümüzde unutulmuş olan mekanlar olduğu gibi; bir kısmı itibariyle de halen ziyaret edilmekte olan yerlerdir. Özellikle İstanbul kuşatması ve Hz. Eyyûb el-Ensârî ile ilgili pekçok rivâyetin de o tarihlerde bilindiği ve anlatıldığı tespit edilmiştir.

Ancak Evliyâ Çelebi'nin özellikle İstanbul kuşatmaları ile ilgili verdiği tarihlere, bu ordulardaki abartılı asker sayılarına ve ordu komutanı olarak zikrettiği şahıslara ihtiyatlı yaklaşmamız gerektiğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Çünkü bu konularda kaleme aldığı kimi haberlerin İslâm tarihi kaynaklarında nakledilen rivâyetlerle uyuşmadığını gördük. Bu konudaki hatalı ya da eksik bilgilerin varlığını, onun bir tarihçi olmaması ve döneminde anlatılagelen haberleri nakletmekle yetinmiş olmasıyla izah edebiliriz.

Eyüp Sultan Camii ve Hz. Eyyûb el-Ensârî Türbesi-Eyüp Semsî/İstanbul

Arap Camii-İstanbul.

Yemiş İskelesi-Eminönü/İstanbul

Vehb b. Huşeyre Türbesi-İstanbul

Yer altı Camii içi-Karaköy/İstanbul

Amr b. el-Âs makamı-Karaköy/İstanbul

Safvân b. Üyeyne türbesi-Karaköy/İstanbul

Ahî Çelebî Camii-Eminönü/İstanbul

Kaynakça

- Acar, Abdurrahman, “Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999.
- Algül, Hüseyin, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, c. 10.
- Altan, Bayram, *Kutsal Mekânlar ve Dini Ziyâret Yerleri*, İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları, 2008.
- Anadol, Cemal, *Anadolu'yu Aydınlatanlar-Peygamber Mucizeleri Evliyâ Menkıbeleri*, İstanbul, Melda Yayınevi, 1984.
- Apak, Âdem, “Anahatlarıyla İslâm Tarihi”, I-IV, İstanbul, Ensar Yayınları, 2011.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), “*Fütûhu'l-Buldân*”, thk. Radvân Muhammed Radvân, Beyrût 1312/1991.
- Canard, Marus, “Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1956.
- Diyarbakır Salnameleri (1869-1905)*, Haz: Ahmet Zeki İngüer, İstanbul, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999.
- Efendioğlu, Mehmet, “*Eyüp'de Bulunan Sahâbe Kabirleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, “Târîhi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu-IX”, İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.
- Evliyâ Çelebi, *Tam Metin Seyâhatnâme*, Üçdal Neşriyat, Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, Yayın Yeri Yok, Tarihsiz.
- Eyice, Semavî, “Arap Camii”, *DİA*, İstanbul 1991.
- George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, ç. Fikret Işıltan, Ankara, 1995.

- Gregory Abu'l-Farac, Bar Hebraeus, *Abu'l-Ferec Târihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1945.
- Göyünç, Nejat, “Diyarbakır”, *DİA*, İstanbul, 1994.
- Halîfe b. Hayyât (160-240/776-854), *et-Târîh*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993.
- İbn Abdilber, Ebû ‘Umer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti‘âb fi Ma‘rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412/1992.
- İbn A‘sam el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed, (v. 314 veya 320/ 926 veya 932), *el-Fütûh*, Beyrut 1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-‘Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*, I-VII, 8. cilt fihrist, Darü'l-Fikr, Beyrut 1421/2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtşm Muhammed (354/965), *Târîhu’s-Sahâbe*, nşr. Bevrân Dennâvî, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-menâr, 1. Basım, Kâhire 1421/2001.
- İbn Sa‘d, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir ‘Atâ, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-IX, Beyrut 1986.
- İşli, Necdet, *İstanbul'da Sahâbe Kabir ve Makâmları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, t.y.
- Karakaş, Mahmut, *Urfa'nın Kültür ve İnançlar serüveni*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, ty.
- Kurt, Hasan, “Mesleme b. Abdümelik”, *DİA*, İstanbul 2004.
- Miroğlu, İsmet, “Bayburt”, *DİA*, İstanbul.
- Önkâl, Ahmet, “Abdurrahman b. Avf”, *DİA*, İstanbul 1988.
- “Amr b. Âs” *DİA*.
- Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IX, Beyrut, Dâru's-Süveydân, t.y.
- Tuncel, Metin, “Kilis”, *DİA*, İstanbul 2002.
- Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Ünver, Süheyl, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953.
- el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/822), *Futûhu's-Şâm*, Dâru'l-Ceyl, t.y.

Ya‘kûbî, Ahmed b. Ebî Ya‘kûb el-Abbâsî (284/897), *Tarih*, I-II
Beyrut,1960.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Avâsım”, *DİA*, İstanbul 1991.